

ДІАЛЕКТНИЙ СЛОВНИК: АВТОР ТА ЧИТАЧ

Анотація. У статті йдеться про важливість створення та публікації діалектних словників, про особливості сприйняття тексту укладачем та читачем. Проблематика висвітлена на підставі проекту словника традиційної культури гуцулів.

Ключові слова: словник, говір, традиційна культура.

Summary. The article deals with the importance of making and publishing dialectic dictionaries, with the peculiarity of text perception by lexicographer and reader. The problematic is explained on the basis of the following project "Dictionary of the traditional hutsul culture".

Key words: hutsul dialect, dictionary, traditional culture.

Сучасна українська діалектна лексикографія дуже різноманітна. Безперечно, це роботи різні за поставленими завданнями, за типом і за обсягом. Однак незаперечним є одне: початок активного дослідження українського мовного простору останнього десятиліття сприяв появі значної кількості праць із діалектної лексикографії. Уже на початку XXI сторіччя з'явилися й окремо опубліковані лексикографічні праці, і низка діалектних словничків у збірниках та монографіях. Це роботи різного типу й різного обсягу. (Про здобутки української діалектографії у XX сторіччі див., напр.: [4; 5; 6]).

Із-поміж праць, які репрезентують говір як цілість, — "Словник західнополіських говірок" у двох томах Г. Аркушина (Луцьк, 2000), "Słownik huculski" Я. Янова (Краків, 2001), "Словник буковинських говірок" (Чернівці, 2005), "Наддністрянський регіональний словник" Г. Шила (Львів, 2008). Усі словники диференційного типу, хоча й репрезентують говори різних наріч (північного й південно-західного), однак ці мовні континууми цікаві своєю архаїкою не лише для українців, а й для славистів загалом. Сьогодні ці словники — найповніші опубліковані збірки досліджуваних говірок. Кількісно їх обсяг у межах 9000–13000 тис. реєстрових слів. До диференційного типу словників належить і низка інших праць, зокрема: "Словник українських східнословобожанських говірок" К. Глуховцевої, В. Леснової, І. Ніколаєнко, Т. Терновської, В. Ужченка (Луганськ, 2002), "Словник діалектної лексики Луганщини" З. Сікорської, В. Шевцової, Л. Шутової (Київ, 2002) та ін. До цього ж типу лексикографічних праць належать роботи, які репрезентують одну говірку чи групу говірок, напр.: "Словарь карпатоукраинского торуньского говора: с грамматическими образцами текстов" С. Николаева та М. Толстої (Москва, 2001), М. Негрича "Скарби гуцульського говору: Березови" (Львів, 2008), І. Жегуца та Ю. Піпаша "Словник гуцульського говору в Закарпатті" (Мюнхен, 2001), І. Друля "Словник говірки села Грабовець Стрийського району Львівської обл. (Луцьк, 2006) та ін. (перелік інших праць див. також: [6]).

Упродовж аналізованого періоду опубліковано й кілька тематичних словників: Н. Хобзей "Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник" (Львів, 2002); І. Магрицької "Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луган-

ська область)" (Луганськ, 2003) та Г. Гримашевич "Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок" (Житомир, 2003).

У лексикографічних працях Ірини Магрицької та Галини Гримашевич словникові статті побудовані традиційно — реєстрове слово, транскрипція (як слово вимовляють у говірці), значення, перелік (цифровий) населених пунктів, у яких лексему зафіксовано. "Словник назв одягу і взуття" містить понад 2000 діалектизмів, які записані у 165 населених пунктах, а "Словник весільної лексики" — 1600 словникових статей, матеріал записано впродовж 1993–1998 років у 104 населених пунктах. "Гуцульська міфологія" містить 105 словникових статей, реєстровим словом є варіант міфонуіма, який має найбільший ареал поширення в гуцульських говірках. Побудова словникових статей у роботі цілком відмінна від попередніх. У статтях проаналізовано семантику назв, запропоновано етимологію, розглянуто в контексті інших українських культурних ареалів, а також інших слов'янських мов і культур. У словникових статтях подано широкі діалектні контексти.

Це лише короткий побіжний огляд опублікованих лексикографічних праць. Однак зазначмо, що суттєвою вадою всього українського діалектно-лексикографічного поступу є раритетність словників. Праці публікуються, але вони в силу обставин не потрапляють до широкого кола зацікавлених осіб. Отже, "побачення" автора та читача навіть таким чином ускладнюється.

Перші діалектні добірки слів, як відомо, були додатками до етнографічних праць та красномовних путівників. Тому читачем насамперед була особа з кола інтелігенції, яка мандрувала цікавими місцями чи цікавилася народною творчістю. Значно, що, наприклад у Галичині, такі зацікавлення на зламі XIX–XX століть були дуже популярними. На зміну аматорам приходили фахові діалектологи, які збирали та опрацьовували говірковий матеріал залежно від своїх лінгвістичних зацікавлень. Порівняймо словникові статті двох лексиконів:

Банувати. Тужити за ким, за чим. "Нива бануїи за газдов". Сумує й не родить, коли не сповнили належного обрядку; тому перемітують різні роди зерна попід і через "трўну" [2: 12]

Бановати [С-не В. Зн.1, Пас.135], ~ нувати [Дз-ч Г.Км.] 1. 'тужити' [Дз-ч Г., Л-ра Ч., Пас.]. – Нівуа

бануїи за гáздов [Дз-ч Г.]. *Ще: банітувати*. 2. (лише про корову) ‘тужити’ [Б-ля]. Корóва бануїе за тёл’át’ом, а оті́ц’ жалуйу за сїном [З: 43]

Обидві словникові статті уміщено у працях, що присвячені бойківським говіркам. Перша з’явилася друком 1934 року, а другу опубліковано через півстоліття (1984). Однак різницю в побудові словникової статті помітить навіть не фахівець-лексикограф. Для непідготованого читача важкими для прочитання є не лише значна кількість скорочень, а й діалектологічна транскрипція.

В анотації до словника М. Онишкевича читаємо: “для мовознавців – науковців, етнографів, викладачів, студентів”. Адже цей словник був першим, побудованим на наукових засадах, який у значному обсязі репрезентував говір. В анотаціях до наступних лексикографічних праць, які було укладено за подібними засадами, уже вказано ширше коло адресатів: “для мовознавців, етнографів, фольклористів, усіх, хто цікавиться народним словом та культурою”. Однак автори словників забували, що, окрім мовознавців, ніхто з тих, кому призначена книжка, не зуміє правильно прочитати транскрипційні діалектологічні знаки. Отже, постає закономірне питання, хто насправді є читачем сучасного діалектного словника?

Зауважмо ще одну особливість наведених вище словникових статей. М. Онишкевич, який усе ж таки використовував не тільки експедиційні записи, а й лексикографічні надбання попередників, зачитував лише частину статті зі словника Ю. Кміта, оминувши увагою дуже важливий для читача культурний контекст.

Досліджуючи лексичний склад говорів української мови, тематичні групи лексики, пов’язані із традиційною матеріальною й духовною культурою, необхідно осмислювати в парадигмі “назва (слово, лексема)” – “культура”. Традиційним заняттям гуцулів і водночас феноменом їхньої культури є відгінне пастухування, яке досить добре збереглося до сьогодні. Більшість пастуших назв, як і денотати, які вони називають, є специфічними, а тому потребують детального семантичного опису.

Наведемо для прикладу назви *жен’тиц’а*, *дзер* та *неварка*, які в гуцульському говорі вживаються на позначення сироватки. Принагідно зазначмо, що полонинське випасання, як і виготовлення молочних продуктів, — дуже складний процес, і стороння людина часто не може збагнути його специфіки. Зокрема сироватка може бути з овечого чи коров’ячого молока, первинна, тобто така, яку ще будуть переробляти, та вторинна, якої не будуть переробляти. Цікаво, що в опублікованих гуцульських словниках ці назви часто наведено як синонімі. “Гуцульські говірки: Короткий словник” (Львів, 1997) для слів *жен’тиця* і *неварка* подає відсилач до *дзер* (допустимо, адже словник **короткий**), у словнику “Скарби гуцульського говору: Березови” поширене значення подано тільки для слова **жен’тиця** (“сироватка під час виготовлення *вурди*”, тобто вторинна сироватка). “Słownik

huculski” Я. Янова містить кілька значень для цих слів (**дзер** — сироватка з овечого молока, сироватка з коров’ячого молока, рідке, нежирне молоко; **жен’тиця** — вторинна сироватка, сироватка з овечого молока). Однак навіть наявні етнографічні праці місять досить широкий контекст щодо використання цих пастуших реалій. Наприклад, у “Гуцульщині” В. Шухевича зазначено, що **дзер** — первинна сироватка, а **жен’тиця** — вторинна сироватка: *Виварює ся з керлиби вурда; вурда се сир виварений з керлиби, що відлучив ся аж під впливом горяча; вурду кладе ватаг у цїдило, а з него стїкає жен’тиця у бербеницю. Жен’тиця держить ся і рік, її поть вівчарі, беруть люде до дому, кілько хто хоче, а решту дають свиням, телятам, коровам і псам. “Нема такого вина, шоби чоловіка та поздоровило, як переварена квасна жен’тиця, шо вже стоїт цілий рік; вона добра і на серце і на черево” — кажуть Гуцули [7: 242].*

Також у рукописній праці М. Грицака “Матеріали до вівчарської лексики с. Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області”, яка зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, подано не тільки види жен’тиці (серед яких і *неварка*), а й інформацію про її застосування (для годування тварин, лікування тощо). Такий широкий культурний контекст ознайомить читачів не тільки з функціонуванням конкретної лексеми, а й із поширенням явища культури етносу.

За науковою дефініцією в діалектному словникові іноді втрачаємо розуміння реалії, яка притаманна конкретному етномовному континууму. Для діалектних словників важливим типом тлумачення є “когнітивна дефініція” (за С. Бартмінським), яка має відповісти на запитання про спосіб сприйняття предмета носієм мови, себто утверджене в суспільстві і доступне для вивчення через мову і вживання мови в способі пізнання світу, категоризації його явищ, їх характеристик та оцінках [1]. Зазначмо, що такий підхід особливо важливий для понять, пов’язаних із традиційною культурою.

Вище було зазначено, що вже існують тематичні словники, які описують конкретні групи лексики конкретного говору. Однак в українській діалектології відсутній словник, який репрезентував би цілісно одну з етнічних груп крізь призму його мовлення, крізь призму слова. Власне такий словник мав би поєднувати засади сучасної лексикографії, однак робити його доступним для нефахівців, легким у користуванні. Цілісно праця представляла б сукупність етнічних особливостей, водночас кожна словникова стаття розкривала б конкретні поняття, часто вміщуючи достатньо великі контексти, які б ілюстрували народні уявлення. Такі ілюстрації могли б також бути своєрідним текстом, якщо б були завершеною оповідкою-мініатюрою, співанкою тощо. Словник такого типу обов’язково мав би бути ілюстрованим. Малюнок / фотографія мали б супроводжувати тлумачення у тому випадкові, коли від самого опису читач не отримує чіткого уявлення про описувану лексеми.

Література

1. Bartmiński J. Definicja leksykograficzna a opis języka // Słownictwo w opisie języka. – Katowice, 1984. – S. 9–26.
2. Кміт Ю. Словник бойківського говору // Літопис Бойківщини, 1934. – Ч. 3.
3. Онишкевич М. Словник бойківського говору. – Т. 1. – Київ, 1984.
4. Сабадош І.В Зведений тематичний словник як вид лексикографічної праці // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.– Житомир, 2003. – Вип. 10. – С. 195–205.
5. Сабадош І.В Українська діалектна лексикографія післявоєнного періоду // Język ukraiński: współczesność – historia / Red. F. Czyżewski, P. Hrycenko. – Lublin, 2003. – S. 93–106.
6. Хобзей Н. Український діалектний словник нового сторіччя // Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. – Глухів, 2005 – С. 148–154.
7. Шухевич В. Гуцульщина / Репринтне видання – Львів, 1997. – Т. 2.